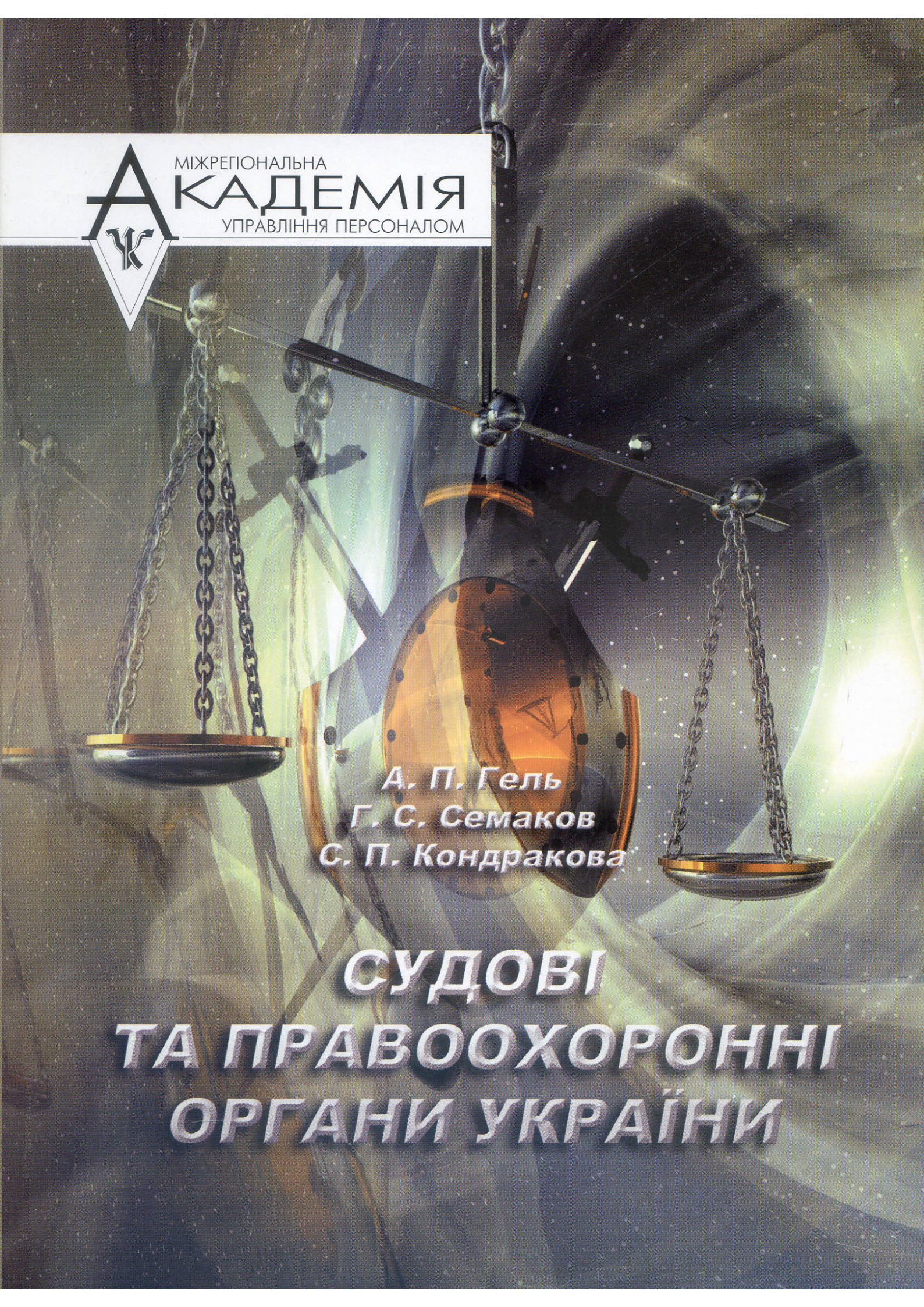

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
А. П. Гель
Г. С. Семаков
С. П. Кондракова
СУДОВІ
ТА ПРАВООХОРОННІ
ОРГАНИ УКРАЇНИ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова

СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Київ 2004

ББК 67.9(4УКР)7я73
Г32

Рецензенти: *П. Д. Біленчук*, канд. юрид. наук
О. Ф. Бантишев, канд. юрид. наук

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 4 від 22.04.03)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-2099 від 26.05.03)

Гель А. П.

Г32 Судові та правоохоронні органи України: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондра-кова. — К.: МАУП, 2004. — 272 с. — Бібліогр.: с. 261–264.

ISBN 966-608-365-5

У пропонованому навчальному посібнику висвітлюються принципи організації, завдання, функції, повноваження і структура судових та правоохоронних органів України — органів судової системи, прокуратури, служби безпеки, органів внутрішніх справ (міліції), державної податкової служби (податкової міліції), державного департаменту з питань виконання покарань, органів юстиції, нотаріату, адвокатури, а також структура та компетенція органів досудового слідства і дізнання України.

Для студентів спеціальності "Правознавство" вищих навчальних закладів.

ББК 67.9(4УКР)7я73+67.9(4УКР)301.21я73

© А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова, 2004
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2004

ISBN 966-608-365-5

ВСТУП

Побудова правової держави потребує насамперед реалізації засад верховенства права, коли діяльність власне держави та її органів регламентована Конституцією, законами, іншими нормативно-правовими актами держави, а основний напрям такої діяльності полягає в забезпеченні прав і свобод людини.

Одним з важливих напрямів державної діяльності суверенної та незалежної України є правоохоронна діяльність, яка спрямована на забезпечення принципу верховенства права в суспільстві.

Завдання правоохоронної діяльності полягає в захисті встановленого Конституцією України суспільного ладу держави, економічної та політичної систем, прав і законних інтересів громадян, підприємств, установ, організацій, суб'єктів усіх форм власності, економічної та територіальної цілісності України.

Особливе місце серед завдань правоохоронної діяльності посідає захист прав і свобод людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки.

Правоохоронна діяльність здійснюється уповноваженими органами і детально регламентована законодавством України.

У правовій державі суттєво змінюється роль суду як органу державної влади. Здійснюючи правосуддя на засадах законності, об'єктивності й неупередженості, він вирішує конфлікти в усіх сферах соціальних відносин, включаючи і визначення відповідальності держави, її органів перед громадянином або об'єднанням громадян.

З прийняттям нової Конституції України більшість законодавчих актів, що регулювали судову систему і діяльність правоохоронних органів, повинні суттєво змінитися. Це пов'язано насамперед з поширенням

юрисдикції судів на всі правовідносини в державі, необхідністю реально забезпечувати конституційне право громадян на судовий захист, запровадити в судочинстві основні його засади, які б максимально створювали умови рівності всіх перед законом і судом, а суд, здійснюючи правосуддя, мав робити це об'єктивно й неупереджено.

У пропонованому навчальному посібнику на основі ґрунтовного аналізу чинного законодавства України і теоретичних засад правоохоронної діяльності розкрито завдання, компетенцію, функції, повноваження та структуру судової системи і основних правоохоронних органів України.

Мета навчального посібника — допомогти студентам засвоїти навчальний матеріал з дисципліни "Судові та правоохоронні органи України". Навчальний посібник підготовлений відповідно до навчальної програми дисципліни "Судові та правоохоронні органи України" з урахуванням останніх змін чинного законодавства.

Розділ 1

ПРЕДМЕТ І ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ДИСЦИПЛІНИ “СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ”

1.1. Поняття правоохоронної діяльності

Поряд з державними органами, які вирішують поточні та перспективні питання господарської діяльності, техніки, освіти, науки, обороноздатності, зовнішньої політики тощо, у державі існують також органи, що створюються тільки з метою охорони й захисту права — діяльності, що називається правоохоронною.

Правоохоронна діяльність характеризується низкою специфічних ознак:

- може здійснюватись тільки із застосуванням юридичних заходів впливу, до яких належать заходи державного примусу і державного стягнення. Так, до особи, яка скоїла злочин, може бути застосоване кримінальне покарання, встановлене кримінальним кодексом, або інший передбачений законодавством захід впливу;
- юридичні заходи впливу, які застосовуються при здійсненні такої діяльності, повинні суворо відповідати вимогам законів, що регламентують їх застосування. Наприклад, при вирішенні питання про накладення адміністративного стягнення за скоєне правопорушення орган, який його накладає, не може призначити суворіше стягнення, ніж вказане в санкції відповідної статті адміністративного кодексу;
- реалізується у встановленому законом порядку з дотриманням певної процедури. Рішення про застосування чи незастосування юридичних заходів впливу приймаються за встановленими законом правилами, дотримання яких обов’язкове. Наслідком порушення цих правил може бути визнання прийнятого рішення незаконним і недійсним. Так, порушення встановлених чинним Кримінально-процесуальним кодексом (КПК) України правил розгляду кримінальної справи в суді є підставою для скасування вироку;
- здійснення цього виду діяльності покладено на органи, які, як правило, спеціально створюються державою з цією метою і комплектуються спеціалістами.

Отже, **правоохоронна діяльність** — це така державна діяльність, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу із суворим дотриманням встановленого законом порядку.

До завдань правоохоронної діяльності належить захист:

- встановленого Конституцією України суспільного ладу держави;
- прав і законних інтересів громадян, підприємств, організацій, установ, суб'єктів усіх форм власності;
- суверенітету та територіальної цілісності України.

Особливе місце серед завдань правоохоронної діяльності посідає захист прав і свобод людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки.

Правоохоронна діяльність складається з кількох напрямків, кожний з яких має специфічні завдання і здійснюється властивими тільки йому певними методами. Такими напрямами є: здійснення правосуддя; прокурорський нагляд; досудове розслідування; здійснення захисту у кримінальних справах і подання іншої правової допомоги; охорона громадського порядку й безпеки громадян; боротьба зі злочинністю та ін. Основним напрямом правоохоронної діяльності, безперечно, є здійснення правосуддя, якому належить найважливіше місце в забезпеченні охорони прав і свобод громадян. Інші напрями певною мірою підпорядковуються меті й завданням здійснення правосуддя, сприяють його виконанню.

1.2. Поняття правоохоронних органів

З метою здійснення правоохоронної діяльності створюються відповідні органи, які називаються правоохоронними.

Правоохоронні органи — це існуючі в суспільстві й державі установи та організації, що здійснюють правозастосовчу та правоохоронну функції, основне завдання яких полягає в забезпеченні законності, захисту прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

Згідно зі ст. 2 Закону України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" від 23 грудня 1993 р. до правоохоронних органів належать:

- судові;
- прокуратури;
- внутрішніх справ;

- служби безпеки;
- митні;
- державної податкової служби;
- юстиції;
- адвокатура;
- нотаріат;
- державний департамент з питань виконання покарань;
- державний департамент пожежної охорони та ін.

1.3. Предмет дисципліни “Судові та правоохоронні органи України”

Предметом дисципліни “Судові та правоохоронні органи України” є відомості про державні органи, які здійснюють судову та правоохоронну діяльність, й інші, у тому числі громадські організації та органи, які сприяють цій діяльності, а також відомості про їх завдання, систему, принципи організації й діяльності, функції та структуру.

Згідно з програмою та навчально-тематичним планом курсу передбачено вивчення діяльності судових органів, органів прокуратури, служби безпеки, внутрішніх справ, Міністерства юстиції України, органів досудового слідства та дізнання, адвокатури та нотаріату.

Розглянемо основні завдання зазначених судових та правоохоронних органів.

Конституційний суд України:

- забезпечує відповідність законів та інших нормативних актів органів законодавчої та виконавчої влади Конституції України;
- забезпечує охорону конституційних прав і свобод особи;
- дає офіційне тлумачення Конституції України та законів.

Суди загальної юрисдикції захищають від посягань:

- суспільний лад, його економічну та політичну системи;
- соціально-економічні, політичні та особисті права громадян.

Господарські суди:

- захищають права та інтереси суб’єктів господарських правовідносин, що охороняються законом;
- сприяють зміцненню законності у сфері господарських відносин;
- вносять пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання господарської діяльності.

Прокуратура України:

- здійснює вищий нагляд за додержанням законів в Україні;
- здійснює захист від неправомірних посягань:

  закріплених Конституцією України незалежності республіки, суспільного та державного ладу, політичної та економічної системи, прав національних груп і територіальних утворень;

  гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина;

  основ демократичного устрою державної влади, правового статусу місцевих рад депутатів, органів територіального громадського самоврядування.

Міністерство юстиції України:

- здійснює захист прав і законних інтересів громадян;
- здійснює кодифікацію і систематизацію законодавства;
- розробляє проекти законодавчих актів;
- подає юридичну допомогу населенню;
- реалізує рішення судів та інших органів.

Служба безпеки України забезпечує захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України, законних інтересів держави і прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб.

Міністерство внутрішніх справ (міліція):

- забезпечує особисту безпеку громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів;
- запобігає правопорушенням і припиняє їх;
- здійснює охорону громадського порядку;
- виявляє та розкриває злочини, розшукує осіб, які їх вчинили;
- забезпечує безпеку дорожнього руху;
- здійснює захист власності від злочинних посягань;
- виконує в межах своїх повноважень адміністративні стягнення.

Адвокатура України:

- забезпечує захист прав, свобод, а також представництво законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб;
- подає юридичну допомогу.

Нотаріат України:

- засвідчує права, а також факти, які мають юридичне значення;
- надає документам вірогідну силу;

- здійснює нотаріальні дії, спрямовані на зберігання майна, документів, доказів;
- здійснює інші нотаріальні дії.

Розглядувана навчальна дисципліна тісно пов'язана з методологічними та юридичними дисциплінами "Теорія держави та права", "Конституційне право України", "Адміністративне право України", "Кримінально-процесуальне право України", "Цивільно-процесуальне право України" та ін.

Так, у курсі "Конституційне право України" поряд з висвітленням інших проблем розглядаються роль і місце судових та правоохоронних органів у системі органів держави, основні принципи їх діяльності, які ґрунтуються на положеннях Конституції України, зокрема викладених у розд. VII "Прокуратура", VIII "Правосуддя" і XII "Конституційний суд України".

Дисципліна "Судові та правоохоронні органи України" тісно пов'язана також з адміністративним правом України, одне із завдань якого полягає у вивченні закономірностей організації та функціонування органів державного управління. Такі правоохоронні органи, як Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України та підпорядковані їм установи, здійснюють функції державного управління.

Отже, найтісніше ця дисципліна пов'язана з дисциплінами "Кримінальний процес" і "Цивільний процес", основне призначення яких — аналіз і регламентація діяльності судів загальної юрисдикції щодо розгляду та вирішення кримінальних і цивільних справ, а також діяльності правоохоронних органів, завдання яких полягає в розкритті злочинів, встановленні осіб, які їх скоїли, а також розмірів заподіяної злочином шкоди, у здійсненні заходів забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна.

Зауважимо також, що у процесі вивчення дисципліни "Теорія держави та права" розглядаються суть держави, її функції, етапи розвитку держави та права, висвітлюються питання про право, законність, що має значення для розуміння суті судових та правоохоронних органів і їх функцій.

1.4. Джерела дисципліни і їх класифікація

Основним джерелом розглядуваної дисципліни є Конституція України — акт, який має найвищу юридичну силу і визначає основні засади державного та громадського життя, суспільного ладу і політики, взає-

мовідносини особи і держави, основні права, свободи й обов'язки особи, територіальний устрій, порядок створення та структуру органів державної й виконавчої влади. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Закони й інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Якщо закони чи нормативні акти не відповідають нормам Конституції України, то діють норми, закріплені Конституцією України.

До джерел розглядуваної дисципліни належать також закони України, що регламентують повноваження судових та правоохоронних органів, їх структуру та принципи діяльності. Закони України можуть бути комплексними й поточними. До *комплексних* належать *закони України*, що встановлюють повноваження, структуру, принципи організації та діяльності правоохоронних органів: "Про судоустрій України", "Про статус суддів", "Про органи суддівського самоврядування", "Про Конституційний Суд України", "Про прокуратуру", "Про службу безпеки України", "Про міліцію", "Про адвокатуру", "Про нотаріат" та ін. *Поточні закони* вносять зміни й доповнення в комплексні закони і в подальшому стають їх складовими.

Складовою джерел дисципліни "Судові та правоохоронні органи України" є нормативні акти, що видаються Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України щодо повноважень, організації діяльності та структури деяких правоохоронних органів. Так, Положення про міністерство юстиції України було затверджене Указом Президента України від 30 грудня 1997 р., Указом Президента від 22 квітня 1998 р. було створено Державний департамент України з питань виконання покарань.

Норми, що регламентують окремі напрямки діяльності судових та правоохоронних органів, містять також відомчі нормативні акти, які видаються керівниками правоохоронних міністерств і відомств у вигляді наказів, положень, інструкцій і вказівок. Означені нормативні акти видаються на основі чинних законів у суворій відповідності з ними.

Значну роль у діяльності судових та правоохоронних органів відіграють керівні роз'яснення, які видає Пленум Верховного Суду України. Вони оформлюються у вигляді постанов, де роз'яснюються питання належного застосування законодавства, у тому числі щодо регламентації організації та діяльності правоохоронних органів.